

**A Magyar Földrajzi Társaság,
a Földrajztanárok Egylete és
az MTA X. Földtudományok Osztálya Földrajzoktatási Albizottsága**

állásfoglalása

A magyarországi földrajzoktatás helyzetéről és a megoldandó feladatokról

A földrajz szerepe a közoktatásban

A közoktatás legfontosabb alapidokumentuma, a Nemzeti alaptanterv 2007. évi megfogalmazása szerint a földrajz (pontosabban a földrajzi ismereteket leginkább felölelő Földünk–környezetünk műveltségi terület) egyrészt megismerteti a tanulókat szűkebb és tágabb környezetük természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőivel, folyamataival, másrészt elősegíti, hogy valós kép alakuljon ki bennük nemzeti értékeinkről, Magyarország természeti, társadalmi-gazdasági adottságairól, folyamatairól, valamint az európai integrációban betöltött szerepéről. Emellett megismerteti – lehetőség szerint a gyakorlatban – a szűkebb és tágabb természeti és társadalmi környezetben való tájékozódás, eligazodás alapvető eszközeit és módszereit. Vizsgálódásának középpontjában a természeti, társadalmi-gazdasági és környezeti folyamatok, jelenségek, valamint napjaink eseményei állnak. Valamennyit a társadalom szemszögéből mutatja be a természet-, a társadalom- és a környezettudományok vizsgálódási módszereinek együttes alkalmazásával. Mindezeket alapvetően a térbeli elrendezettség szemszögéből elemzi és értékeli.

A földrajztudomány (és ehhez kapcsolódóan a földrajzoktatás) kettős (duális) természetű, azaz nemcsak természet-, hanem társadalomtudomány is, következésképpen a híd szerepét tölti be e két tudományterület között. Ez a szellemi háttér határozza meg a földrajz tantárgy komoly hagyományokra visszatekintő, sok évtized alatt kikristályosodott közművelődési és közoktatási funkcióit. A tantárgy természettudományos része a többi földtudomány ismeretköreit is felöleli, a földtani (geológiai), a légkörtani (meteorológiai) és a földfizikai (geofizikai) alapismeretek közvetítője, egyszersmind a tágabb körben értelmezett környezettudományoknak is egyik fő képviselője a közoktatási rendszerben. Ugyancsak nagyrészt a földrajz tantárgy feladatai közé tartozik fontos társadalomtudományok – így a közgazdaságtan (világgazdaságtan, nemzetgazdaságtan), a településtudomány és a népességtudomány (demográfia) – alapvető fogalmainak és összefüggéseinek megvilágítása. Kiemelkedő szerepe van a tantárgynak a természeti, társadalmi-gazdasági és környezeti jelenségek, folyamatok összefüggéseinek megláttatásában, kölcsönhatásainak feltárásában.

A korszerű műveltségnek a NAT-ban is tételesen felsorolt követelményei közül kiemelkedően fontos szerep hárul a földrajzra a hon- és népismeret, az Európához és a nagyvilághoz való kapcsolódás, továbbá a környezeti nevelés, a hazaszeretetre nevelés, ill. az ezekhez a célokhoz kapcsolódó erkölcsi értékek közvetítése terén. Nem elhanyagolható a jelentősége a kommunikációs kultúra, a testi és lelki egészség, valamint a tanulókkal, az információk önálló megszerzésével és értékelésével kapcsolatos fejlesztési feladatok, továbbá a pályaválasztási orientáció szempontjából sem.

Mint a leírtakból kitűnik, a földrajz szintetizáló és integráló jellegű alapvető közismereti tantárgy, amelynek súlya azonban a hazai tantervekben, különösen az órakeretekben jóval szerényebb annál, mint amit sokrétű közoktatási feladatköre indokolna, valamint a benne rejlő művelődési és nevelési lehetőségek teljes kibontakoztatása szükségessé tenné. Ezen változtatni kellene.

A földrajzoktatás alapvető nehézségei és azok megoldásának lehetőségei

a) Az óraszám

A magyarországi földrajzoktatás talán legnagyobb, mindenre kiható problémája az alacsony óraszám. Bár helyi eltérések lehetnek, jelenleg nagy átlagban a 7–8. évfolyamon heti 1,5–1,5 órában, a 9–10. évfolyamon pedig (de csak a gimnáziumokban!) 2–2 órában tanulják a tantárgyat; jobb esetben (de összességében ritkán) a négy évfolyamon heti 2–2 órában. Ez az elsajátítandó ismeretek mennyiségéhez és a szükséges kompetenciák kialakulásának, valamint a nevelési célok megvalósulásának időigényéhez képest rendkívül kevés, még a legfontosabb anyagrészek feldolgozásához sem elegendő, nemhogy az ismeretek összegzésére vagy a földrajzi-környezeti szemlélet kialakítására. Ráadásul minden szakember jól tudja, hogy egy tantárgy csak akkor tanítható eredményesen, ha annak időkerete legkevesebb heti 2 óra, továbbá hogy kellő tekintélye sincs annak a tantárgynak, amelynek óraszámja ennél kevesebb. Ezért a földrajz tantárgy legegységesebb igénye az óraszámok emelése, a NAT bevezetése előtti óraszámok legalább megközelítő visszaállítása. Az 5–6. évfolyamon kívánatos lenne a földrajzot ismét önálló tárgyként oktatni, vagy – minimális elvárásként – a Természetismeret oktatása keretében a földrajzi ismeretekre szánt időkeretet egyértelműen meghatározni. Ez tenné végre lehetővé a megfelelő ismeretanyaggal történő alapozást és az egyes kompetenciaterületeken elvárt fejlesztést. A 7–8. évfolyamon legalább heti két órát kellene előírni a földrajz tanítására. Továbbá kiemelkedően fontos lenne a 11. évfolyamon is heti rendszerességgel órákat biztosítani a földrajztanítás számára, amelyeken – az összefüggések megértéséhez nélkülözhetetlen, más tantárgyak körébe tartozó tartalmak birtokában, a tanulók érettebb gondolkodására alapozva – lehetőség nyílna a korábban tanultak elmélyítésére, rendszerezésére, új szemléletbe ágyazására. Az életkori sajátosságok és a már megszerzett alapismeretek ugyanis csupán ezen a szinten teszik lehetővé számos bonyolult folyamat és problémakör (pl. a globalizáció és következményei, a fenntartható fejlődés, az emberiség és ezen belül hazánk jövőjének sorskérdései) kellően elmélyült, szintetizáló áttekintését, aminek a nevelési célok elérése szempontjából is kiemelkedő jelentősége lenne.

b) Az eszközellátottság

Korszerű oktatás korszerű eszközöket igényel, de e téren ellenmondásos helyzet alakult ki. A korábbi szűk kínálattal szemben örvendetes, hogy ma számos (sőt, talán már-már áttekinthetetlenül sokféle) tankönyv, több atlasz, számos digitális tudáshordozó és más kiadvány – köztük több érettségire előkészítő feladatgyűjtemény – segíti a földrajzoktatást. Ugyanakkor az iskolai szertári szemléltetőanyagok rendkívül elavultak, utánpótlásuk a hazai gyártás beszüntetése óta rendkívül körülményes és költséges. A földrajztanításban korábban hagyományosan használt eszközök nagyobb része azonban ma már helyettesíthető lenne elektronikus taneszközökkel, ha az iskolákban az írásvetítőket felváltaná a számítógép és a projektor, amelyek használatához persze szükség lenne korszerű, az új tantervi igényeknek megfelelő, a jelenségeket, folyamatokat főként digitális és multimédiás eszközökkel bemutató, esetleg 3D-s, rövid, az órákba beilleszthető elemekből álló interaktív szemléltető eszközök nagyobb választékára is, illetve ezek előállításának és beszerzésének támogatására.

c) Lépéstartás az ismeretekkel

A földrajztanítás tartalma az elmúlt években megújult, kiegészült új tananyagtartalmakkal, elsősorban az általános társadalom-földrajzi és környezeti ismeretek terén.

Fontos lenne azonban – az egyensúly megtalálása mellett – a tartalmak bővítése, hiszen a földrajz tantárgy számos rokon- és társtudomány ismereteit is integrálja, a szűk időkeret viszont igencsak megnehezíti az ebből adódóan jelentkező követelmények teljesítését. Ugyanakkor a tantárgy oktatásának lépést kellene tartani a világban lejátszódó változásokkal, az ismeretszerzés forrásaiban végbement hatalmas átrendeződéssel is. Magyarország földrajzának tanítását minden eszközzel erősíteni kellene annak érdekében, hogy a tantárgy célkitűzéseinek megfelelően a tanulóknak reális kép alakuljon ki nemzeti értékeinkről, a magyarság világban elfoglalt helyéről, hazánk földrajzi adottságairól, jellemző társadalmi-gazdasági folyamatairól, valamint az európai integrációban betöltött szerepéről. Fontos lenne, hogy Magyarország földrajzának oktatása a középiskolában is megfelelő módon megjelenjen, szükség lenne tehát a NAT várható módosításának keretében a tantárgy óraszámának bővítésén túl belső tartalmi szerkezetének átrendezésére is.

d) Az érettségi és a felvételi vizsgák

A diákok természettudományos tárgyakkal kapcsolatos ismereteinek – immáron országos vitát kavaró – hiányossága előtérbe hozta az érettségi vizsgák rendszerének átalakítására irányuló elképzeléseket. Fontos lenne, hogy amennyiben egy természettudományos tantárgyból kötelező lesz érettségizni, akkor a földrajz is a választhatók között legyen. Ezen túlmenően, mivel az egyetlen olyan tantárgy, amely szintetizálja a természet- és társadalomtudományokat, sőt a környezettudományokat is, nemkülönben kulcsszerepe van a nemzetstratégia és a hazaszeretetre nevelés szempontjából, kívánatos lenne a kötelező érettségi tárgyak sorába való felvétele. Az emelt szintű érettségi vizsga súlyát, jelentőségét pedig növelni kell, már csak azért is, mert a változások egyik jeleként remélhetően legalább egy tantárgyból kötelező lesz emelt szintű érettségit tenni. Célszerű lenne továbbá, ha bizonyos gazdasági egyetemeken és főiskolákon, ahol ennek egyértelműen van létjogosultsága (pl. turizmus-vendéglátás szakon), a földrajz választható felvételi tárggyá lépne elő, illetve ha nincs felvételi vizsga, akkor a felvételnél a földrajzból letett érettségi vizsga előnyt jelentene.

e) A tanárképzés

A közoktatás megújításának kulcskérdése a tanári pálya egészének újragondolása, ennek pedig alapvető feltétele a tanárképzés átalakítása. A legfontosabb, hogy a tanárképzést ki kell venni a bolognai rendszer hatálya alól, vissza kell állítani az osztatlan, kétszakos, szimmetrikus tanárképzést. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy a régi rendszer minden változtatás nélkül álljon vissza, ugyanis nem elég a tanárképzés általános szerkezetének megújítása, tartalmi megújításra is szükség van mind a szakmai alapismeretek elsajátíttatása, mind a kompetenciaközpontú tantárgy-pedagógiai felkészítés, mind a megváltozott iskolai nevelési igények terén. Másrészt mivel a jelenlegi intézményi keretek között a tanárképzés helyzete alárendelt, és ebből a helyzetből szerény önérték-értvényesítő lehetőségei miatt nem is tud kilábalni, átfogó központi intézkedésekre lenne szükség a tanárképzés rangjának helyreállításához; esetleg az osztatlan pedagógusképzés újraindításával párhuzamosan érdemes lenne megfontolni önálló, csak tanárképzéssel foglalkozó intézmények létrehozását.

A tanárképzés szervezeti átalakulása kapcsán újra felmerül az alkalmassági vizsgálatok bevezetésének igénye, korszerű módszerek segítségével célszerű lenne felmérni a tanár szakra felvételiző hallgatók személyiségjegyeit, nyitottságukat, a pedagógus pálya iránti elhivatottságukat, a tudás átadására szolgáló képességüket.

f) A tantárgy-pedagógia

A tantárgy-pedagógia magas fokú művelése a jó tanárok kibocsátásának alapvető feltétele, ezért művelői a szakmától sokkal több megbecsülést érdemelnének. Sajnos a jelenlegi tudománymetrikus szemléletű egyetemi keretek mellett ez elképzelhetetlen. A tantárgy-pedagógia helyzetét szervezeti szempontból stabilizálni kell, mert jelenleg a szakmódszertan képviselői csak őrlődnek a szaktudományi és a pedagógiai karok között. Szakmai oldalról el kellene ismertetni, hogy a tantárgy-pedagógia is tudomány, és támogatni kellene, hogy képviselői tudományos fokozatot szerezhessenek. Ez azért is fontos lenne, mert csak a korszerű tantárgy-pedagógia alapozhatná meg azt a módszertani megújulást, ami lehetővé tenné a NAT fejlesztési célkitűzéseinek megvalósításához szükséges korszerű módszertani eljárások, stratégiák beépülését a mindennapi oktatási-nevelési gyakorlatba. Módszertani megújulásra pedig a tantárgy oktatásának egész területén szükség lenne.

g) Továbbképzés, ellenőrzés és irányítás

E téren ugyan nemcsak a földrajzoktatás problémájáról van szó, de kétségtelen, hogy egy ilyen összetett és állandóan változó tantárgy esetében különösen indokolt lenne visszaállítani a szaktanácsadói vagy szakfelügyeleti rendszert. Elsősorban olyan rendszerre lenne szükség, amely változatos, de kötelező eszközökkel hatna azokra a kollégákra, akik nem vállalják önként a tantárgyfejlesztést vagy éppen az önképzést. Amennyiben a megfelelő jogszabályi háttér rendelkezésre áll, a szakma képes lesz az ehhez szükséges eljárási módszerek kidolgozására. Természetesen ezzel párhuzamosan szükség lenne az oktatói közösségek (munkaközösségek) régi bevált módszereinek – módszertani felkészítés bemutató órákkal, szakmai előadásokkal, vitaülésekkel, konferenciákkal – bővítésére, az ilyen képzések megrendezése feltételeinek és a rajtuk való részvétel lehetőségének megteremtésére, sőt akár a részvétel kötelezővé tételére.

Mindemellett elengedhetetlen a tanártovábbképzés és azon belül a szakmódszertani továbbképzés teljes újragondolása, a jelenlegi gyakorlat ugyanis sem az iskolákat, sem a pedagógusokat, sem a felsőoktatási intézményeket nem teszi érdekeltté a korszerű továbbképzésben, miközben a továbbképzés „piacát” részben arra szakmailag kevésbé alkalmas szervezetek foglalták el.

h) A fejlettségi különbségek

A vidéken, különösen a kistelepüléseken folyó földrajzoktatás helyzete tarthatatlan. Azon túl, hogy nagyon sok falusi iskolát bezártak vagy összevontak, így sok helyen már csak alsó tagozat működik, nagy probléma – és persze ez összefügg az óraszámokkal is –, hogy a megmaradt felső tagozatokon a párhuzamos osztályok hiánya miatt az egy tárgyra jutó órák száma összességében nagyon alacsony, a kötelező óraszámok megemelése miatt ezért egyre több tanár kényszerül arra, hogy akár 4–5 tantárgyat is tanítson, aminek következményeként sok-sok évi szünetet követően ismételten egyre jobban terjed az adott tárgyra nem képesített, tehát valójában képesítés nélküli pedagógusok alkalmazása. Ennek hátrányos következményei egyértelműek, de nyilván nemcsak az jár szomorú következményekkel, hogy – szükséges végzettsége híján – a tanár szaktudása nem üti meg a kellő mértéket, hanem mindennaposak a súlyos módszertani hiányosságokból adódó problémák is.

A nehézségeket fokozza, hogy a korábbiakban említett negatívumok – az eszközellátottság, a szakmai irányítás és ellenőrzés hiánya, az önképzés lehetőségének korlátai – a kistelepülések iskoláiban halmozottan jelentkeznek. Ennek a de facto diszkriminációnak a megszüntetése, az oktatásban is megmutatkozó fejlettségi szintkülönbségeknek a mérséklése törvényi és szervezeti szabályozást, mielőbbi megoldást kíván.

Záró gondolatok

Befejezésül abból a dokumentumból idézünk, amelyben egyértelműen megfogalmazódnak a nemzeti földrajzoktatással szemben támasztott általános igények. Ez a dokumentum *A Földrajztanítás Nemzetközi Chartája*, amely iránymutató valamennyi ország számára a földrajzoktatás jövőjét illetően. Bár a dokumentumot 1992-ben fogadta el a Nemzetközi Földrajzi Unió, ajánlásai ma is teljes mértékben érvényesek, megjelölik a hazai földrajzoktatás fejlesztésének legfontosabb feladatait is.

„A földrajznak szaktanárok által tanított külön tantárgynak kell lennie, amely az általános és a középfokú iskolák kötelező tantervi törzsanyagába tartozik... Ahol bizonyos korosztályok számára komplex, integrált tantervek használatosak, azok programjában a földrajznak [...] világosan és egyértelműen meghatározott helyet és feladatot kell kapnia. Rendkívül fontos, hogy valamennyi diák tanulói éve során mindvégig folyamatosan részesüljön földrajzi képzésben. Csak így biztosítható a földrajz teljes értékű hozzájárulása a az általános műveltséghez, valamint a tanulók magán- és közéleti tevékenységére való felkészítéséhez. A földrajz számára a többi kötelező tantervi alaptantárgyéhoz hasonló órakeret biztosítandó. A tanrendnek az egész tanév során folyamatosan kell földrajzórákat tartalmaznia, fenntartva a lehetőséget meghatározott munkaprogramok, tereptanulmányok elvégzését szolgáló hosszabb óratömbök beiktatására.” (*A Földrajztanítás Nemzetközi Chartája. Földrajzi Közlemények 117. 2. pp. 131–138., 1993*)

Budapest, 2010. szeptember 10.

Prof. Dr. Szabó József
elnök
Magyar Földrajzi Társaság

Kuba Gábor
elnök
Földrajztanárok Egylete

Dr. Horváth Gergely
elnök
Oktatási Albizottság